

Катерина ГОНЧАРЕНКО

доцент, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії

Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1162-9464>

Ключові слова: мовчання, інтерпасивність, «мовчазний суб'єкт», «ефект невидимки», хибна активність, символічна інтеграція.

У даній розвідці, насамперед, розглядається питання інтерпасивності, а поряд з цим мовчазного суб'єкта, який формується з-поміж освітнього простору та завдяки якому набуває усталеності. Відтак йдеться про механізми формування, а також можливості вираження на які спроможний втративший здатність до висловлювання окремих індивід.

В інверсійній структурі інтерактивність-інтерпасивність остання є свідченням того, що суб'єкт інвестує в об'єкт ні активність, ні пасивність, а всього лише ілюзорну причетність до дискурсу. Відповідно сам об'єкт причетного до нього суб'єкта є дороговказом та орієнтиром виникаючого бажання хибної за своєю суттю активності. Тобто, мовчазність суб'єкта, який знаходиться під

УДК 37:008

DOI 10.32782/NPU-VOU.2023.1(88).04

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ІНТЕРПАСИВНОГО МОВЧАЗНОГО СУБ'ЄКТА В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

© Гончаренко К., 2023

владюю інтерпасивності, полягає в тому, що він не здатен вирішувати нагальні питання через конкретні дії, а постійно апелює та звертається лише до чогось периферійного, що задекларовано інстанцією іншого та що забезпечує йому бурхливу діяльність на рівні уявного та позбавляє гнітючого відчуття власної неспроможності.

*Функціонуючи в межах феномену інтерпасивності суб'єкт набуває здатності до постійної пустої балаканини, те що французькою визначається – *babarder*, базікання без упину, говоріння «ні про що» та бездіяльної причетності. При цьому він переживає відповідні відчуття (смуток, жаль, злість *etc.*) так ніби є безпосереднім учасником ситуації/події тощо. Так, бути інтерпасивним мовчазним суб'єктом, це ніби взяти до рук тибетський молитовний бубон прикріпити до нього записану на папірці молитву і просто крутяти його в руках «об'єктивно» молитися.*

В одному з пунктів своїх «Theses on the Philosophy of History» Вальтер Беньямін [3] образно, але досить вдало, описує стан людини, яка втрачає себе та своє існування в теперішньому, а відтак не може знайти себе й в історії та умовному майбутньому: «У Клеє є картина під назвою „Angelus Novus“. На ній зображений ангел, який має вигляд, ніби він от-от готується розлучитися з чимось надто важливим, і на що пильно дивляється наче востаннє. Очі широко розплющені, рот округлений, а крила розправлені. Так має виглядати ангел історії. Його лик звернений до минулого. Там, де для нас закладено ланцюжок майбутніх подій, там він бачить суцільну катастрофу, що невпинно нагромаджує руїни над руїнами і звалює все це до його ніг. Він би й залишився, щоб підняти мертвих та зліпити уламки. Але шквальний вітер, що мчить із раю, наповнює його крила з такою силою, що він уже не може їх скласти. Вітер нестримно несе його у майбутнє, до якого він звернений спиною, тоді як гора уламків перед ним піднімається до неба. Те, що ми називаємо прогресом, і є цей шквальний вітер» [3, с. 242]. Саме з цього образного пасажу, ми можемо вивести людину, яка не вкорінена в історії, яка не має ґрунту в теперішньому, яка не бачить перспектив майбутнього. І всі ті різкі зміни, які відбуваються віддають лише присмаком чергового нерозуміння свого місця, свого призначення, своєї місії. Різкі зміни ситуації, законів, правил, норм, подій – все це та багато чого іншого, що відбувається в політиці, науці, освіті etc. багато в чому впливає на формування такого собі інтерпасивного/розпорошеного на периферичні явища «мовчазного суб'єкта», якому що й залишається, так це підставити спину під черговий шквальний виплеск нових змін та залипнути в черговий мейнстрімовий умовний ТікТок чи щоденно хайпати довкола «теми дня» в Facebook.

Вступ

Характеризуючи «психіку влади» Джудіт Батлер наводила гарний приклад

свідчення інтерпеляції, що поступово розпорошився з-поміж філософів: коли на вулиці лунко звучить окрик чи хтось когось гукає – реакція у вигляді обернення буде присутньою у всіх, а не лише у адресата. Активність інтерпеляційного окрику та пасивність інтерпелюваного пасивного обернення виступає не лише прикладом дії ідеологічного, власне до чого й зводила даний пасаж Дж. Батлер, але й є чудовою ілюстрацією пасивної реакції суб'єкта на активні дії об'єкта. Ще з раннього дитинства індивіда бомбардують нездійсненими вимогами і захоплено, до якогось моменту, спостерігають за невдачами. Але, в кінцевому результаті, поступово починають долучатися до виконання завдань за дитину, переймаючи при цьому його самостійність і осуджуючи за невдачі. Так поступово з'являється суб'єкт, який всіляко біжить від реальної діяльності, легко перекладає активні дії на іншого, який стоїть збоку і пасивно «докладає руку».

Отже, **об'єктом** даного дослідження виступає інтерпасивність як один з проявів мовчазного суб'єкта що відірваний від реальних активних дій, а **предметом** є механізм формування даного явища, що впливає з освітнього процесу і відповідно негативно впливає на саму систему. **Мета та завдання** дослідження полягають у з'ясуванні специфіки інтерпасивної неспроможності «діяти», формально не діючи на тлі діючого іншого.

«Ефект невидимки» або чому ми обираємо мовчання. Вдавшись до самоцитування, звернемо увагу, що в одній з попередніх своїх робіт ми вже говорили про природу мовчання та множинність його тлумачень в тій чи іншій культурній традиції [1]. Відтак, можемо нагадати, що майже містичний шлях мовчазного Сходу, надто різниться від мовчазного анабіозу в який впадає Захід, а також дістанемо тезу про те, що в східній культурній традиції мовчазність є вираженням духовного, тоді коли в західній, то всього лише ознака нездатності, неспроможності висловлювання. Ці аспекти є для нас надто важливими,

оскільки далі йтиметься про контекст в якому ми знаходимося наразі: оскільки, ми є причетними до західної культури, то відповідно мовчання про яке говоритимемо має забарвлення даної традиції; постать «мовчазного суб'єкта», яку ми спробуємо вивести стосуватиметься сфери освіти, а відтак маємо розуміти, що головними питаннями, які нас будуть цікавити «про що?», «чому?», «навіщо?», а головне «які наслідки?» такого мовчання.

Напевне, найбільш влучно виразити та типологізувати мовчання в контексті західної культурної традиції, вдалося Мішелю Фуко. У своєму есеї «The Minimalist Self» він наводить два приклади. «Я думаю, кожна дитина... мала досвід безлічі різних способів говоріння, як і безлічі форм мовчання. Існують деякі види мовчання, що передбачають відверту ворожість, як і такі, які означають глибоку дружбу, почуття захоплення, навіть кохання. Я дуже добре пам'ятаю, як зустрівшись із кінорежисером Даніелем Шмідтом, який відвідав мене, не знаю вже навіщо, через кілька хвилин ми виявили, що нам зовсім нема чого сказати один одному. Ми провели разом час із трьох опівдня до півночі. Ми пили, курили марихуану, їли. І, на мою думку, протягом цих десяти годин ми говорили не більше двадцяти хвилин. Але саме з цього моменту між нами розпочалася досить тривала дружба. Вперше для мене дружба зародилася в абсолютно безмовних діях» [7]. Даний автобіографічний елемент, яскраво ілюструє нам можливість присутності деякої духовної мовчазності, що незримо поєднує людей, що врізається в певний культурний етос, але залишається на його периферії. Інший аспект, на який звертає увагу мислитель, це примус до висловлювання та осуд мовчазності, який в'їдається під шкіру наче бустерна доза Pfizer. «Дитиною я жив у буржуазному, провінційному оточенні у Франції, і примус до говоріння, до розмови з гостями був для мене одночасно надзвичайно дивним та надзвичайно нудним і тяжким. Я часто дивувався, чому

люди мають говорити. Мовчання, мабуть, набагато цікавіший спосіб побудови стосунків з людьми» [7]. Так чи інакше, будь-які зародки духовної мовчазності в західній культурі нівелюються, оскільки її тяжіння до мови, вираження лише завдяки голосу, визначення себе на мапі існування в якості повноцінної людини уможливорюються лише таким чином.

Останній пасаж життєпису Мішеля Фуко є прикладом та точкою відліку формування суб'єкта вимушеного говоріння, який з раннього дитинства включається в систему обстоювання себе, своїх прав, вираження особистості etc. Відповідно, в подальшому, до цього додаються ще й інші фактори. До прикладу, навчання та школа. Якщо в ранньому дитинстві все обмежується примусовими «йди, поговори он з тією дівчинкою» та ігровому майданчику, то зі школою все складніше. Адже, дитина не просто вимушена спілкуватися, інакше її будуть вважати аутистером, вона має вгризатися в ієрархізований граніт далеко не знання, а місця, статусу, свого позиціонування з-поміж однолітків. Мовчазна дитина одразу отримує ярлик інакшої, дивної, асоціальної. «Бонусом» до всього цього є ще й те, що школа є далеко не аполітичним явищем, хоча мала би бути. Той же таки Мішель Фуко вважав, що шкільне життя – це середовище, що має бути захищеним від зовнішніх небезпек, зокрема, від політики. Адже, шкільне оточення – це насамперед інтелектуальне середовище, яке має бути орієнтоване на служіння знанню. Знанню, що має функціонувати як засіб захисту індивідуального існування та розуміння зовнішнього світу. Відповідно, школа, яка надто є політичною, залежною від змін, політичних програм, нововведень etc., сама по собі виступає випробувальним майданчиком і відповідно випробовує дитину, а поряд з цим займається «дресурою»: вчить говорити, там де можна помовчати, і навпаки мовчати, де варто було би говорити та протестувати. Таким чином, дитина потрапивши під шквал, з одного боку, побу-

тового муштрування, з іншого, шкільного нормування перетворюється на загубленого і розгубленого клеєвського «Angelus Novus», який з розпачем в очах не може знайти себе з-поміж калейдоскопу швидких змін та переналаштувань.

У фільмі «Я працюю на цвинтарі» [5] є досить ілюстративний момент однієї з периферійних ліній сюжету. У кадрі ми бачимо дівчинку Алісу, яка всім своїм зовнішнім виглядом виражає протест щодо оточення, вона мовчить, але її макіяж, синій колір волосся, одяг не за розміром і взагалі не відповідність шкільному образу виказують незгоду і водночас безсилля вести боротьбу. Вона проходить повз огрядну будівлю школи і прямує на кладовище де під дощем буде сидіти і розмовляти з надгробком свого померлого брата. Але справа не в цьому. І ні, вона не божевільна. Просто безмовність та атмосфера кладовища створюють більше умов для бажання висловитися аніж батьки, які постійно зайняті своїми наважливими справами не чують і заплющують очі на щось значиме; не школа, яка намагається оформити та зліпити стандартного майбутнього випускника, сама при тому залишаючись сліпою та глухою інституцією, що переймається лише черговими міністерськими вказівками, а не окремою Алісою. Цей образ є прикладом безвиході та свідомого формування так званого «after effects», з його бажанням загубитися: на кладовищі, з-поміж натовпу, розчинитися в житті аби хоча б на мить мати спокій та можливість зібрати себе та збагнути хоча б щось.

«Діалог з телевізором». В розвідці, що присвячена питанню інтерпасивного субекта – «The Interpassive Subject» – Славою Жижек, насамперед, обґрунтовує питання самої інтерпасивності. Як відомо, дане поняття в гуманітарному дискурсі зводиться до феномену делегованої відповідальності: свої власні наміри, дії чи почуття перекладаються на якийсь зовнішній об'єкт. Досить часто вони не реалізовані (наміри/дії/почуття), уявні чи приписані собі/іншому і відповідно

виражаються через відомі та усталені звороти по типу: «так я ж саме про й казав», «я попереджав, що саме так і буде», «а я знав» тощо. В такому інтерпасивному стані людина постійно веде діалог з якимось зовнішнім «подразником» перекладаючи на нього свою власну неспроможність діяти. В якості прикладу С. Жижек наводить такий собі пасаж «діалогу з телевізором». «...я більше не сиджу, просто втупившись в екран, я все більше і більше взаємодію з ним, беру участь у діалогічних відносинах, які присутні всюди – від вибору програм (через участь у дебатах у віртуальних спільнотах) до безпосереднього впливу на сюжет у так званих «інтерактивних» оповіданнях» [4].

Коли мова йде про інтерпасивність, ми маємо змогу бачити не пасивного глядача спектаклю, а такого, що через власну оцінку (насолада чи відраза) та висловлювання думки щодо дійства долучається до процесу. Він не приймає безпосередньої участі за типом інтерактивності: будучи стороннім він відчуває певну потребу приєднатися до будь-якого видовища. І, не важливо, то чергове обговорення політичних казусів на сторінці в соціальній мережі чи коментування футбольного матчу, що транслюється по телебаченню, цей інтерпасивний спостерігач завжди знає де має виразити свій голос, головне аби не мовчати. А мовчання для інтерпасивного суб'єкта є вираженням незручності. Щодо останньої, то незручність формується під впливом затягнутої паузи, яка виникає, коли суб'єкт залишається безмовним приймачем інформації і саме для того аби активізувати себе в загальному процесі він вимушений говорити абищо. Порожня балаканина, жарти, вихоплювання окремих фраз та роздування з них грандіозних теорій, зайва метушливість – це все та багато чого іншого вуалює неспроможність бути включеним в активну діяльність та реальне вирішення тих чи інших питань. Власне, саме таким є інтерпасивний мовчазний суб'єкт в освітньому просторі нашого сьогодення.

Як зазначав Славой Жижек, інтерпасивний суб'єкт зазвичай причетний до тієї чи іншої системи (політична, економічна, освітня) та включений в неї через задіяність до процесу на тому чи іншому рівні. До прикладу, навчання в освітній інституції, робота/діяльність, яка має відношення до освітніх структур тощо. Маючи стосунок до системи суб'єкт вважає чимось негідним і навіть ганебним власну неспроможність на неоприянення. Пасивне підкорення та зачарованість владою системи стає нестерпним. Це ніби позбавляє людину гідності. Оскільки ж реально діяти, за тих чи інших причин, цей суб'єкт неспроможний, то все що залишається це обрати інтерпасивний шлях захисту та обстоювання своїх прав через надто промовисте говоріння про щось надто безглузде, майже абсурдне але набуваюче значимості завдяки фоновому шуму навколо.

Таким чином, інтерпасивність, з одного боку, забезпечує відчуття причетності, а з іншого, спонукає постійно бути «в темі» та в необхідний момент долучитися, приєднатися своїм голосом до спільного поля безкінечних теревень та балаканини. І неважливо, йдеться про чергові законодавчі нормативи МОНу чи про «леопардів». Роберт Пфаллер, який більш глибоко занурюється в питання інтерпасивності, оскільки, воно є надто політичним, а людина сьогодення зусбіч причетна до цього, стверджує, що достеменним є факт негативного досвіду пасивного вираження індивідуальності. Насамперед, в його тлумаченні інтерпасивність, яка прививається ще з дитинства, до прикладу, та ж таки школа, як явище не можливе поза політикою, вчить ранньому «дорослішанню» та нівелюванню інфантильності через «дорослі розмови». Діти, які обговорюють останні політичні новини на подвір'ї школи чи на сходовому майданчику, замість своїх дитячих тем чи матеріалів до занять є такими собі інтерпасивними суб'єктами, що закладають підґрунтя до своєї подальшого життєвого «активізму». Щодо цього

Р. Пфаллер вважає, що говорити «дорослою мовою» в західній культурі вже давно стало *comme il faut*, аскільки ця збоченість прирівнялася до боротьби за права індивідуальності. Відтак, інтерпасивність виступає виразником міри задоволення, дурості та нерозсудливості в суспільному житті. Озвнищення фантазій завдяки пасивній причетності до зовнішніх явищ/об'єктів надає постійний доступ до бурхливої діяльності та позбавляє тужливого незадоволення власною неспроможністю та порожністю. «...багатьом сучасним суб'єктам відоме дивне заспокоєння, навіть задоволення від того, що ви зберегли у себе цікавий текст чи картинку. Ну чи хоча б зробили на своїй стіні репост добірки книг чи корисних посилань. Це задоволення як би вже отримано зовнішнім чином, саме тому часто ми самі потім не читаємо ці книги і не керуємося тими порадами» [6]. Відтак, подібні ритуали здавалося б цивілізованої людини, яка позиціонує себе як проактивну та позбуту інфантильного невтручання, перетворюють її на далеко доархаїчну печерну істоту. «Той, хто використовує ляльку вуду чи приворотне зілля знає, що він робить магичні дії, цивілізована ж людина, за яку контентом «насолджуються» відеомагнітофон, копір, пам'ять комп'ютера – не знає, що вона робить насправді» [6].

Для прояснення всієї повноти картини щодо інтерпасивного мовчазного суб'єкта, слід також звернутися до таких явищ як «позбутість» та «автентичний досвід». Той таки Роберт Пфаллер вважає, що будь-які визначення інтерпасивності в яких фігурують вищевказані поняття пишуть лише дурні. Оскільки інтерпасивність жодним чином не можна вважати позбутістю автентичного досвіду: останнього просто не існує, а щодо позбутості, то тут все навпаки – постійне підтримування зв'язку з зовнішнім втіленням формує ефект наповненості, повноти. Делегувати свої інтереси, це, насамперед, передати їх адресату, але не позбутися. Тому, головний принцип якому

слідє інтерпасивний мовчазний суб'єкт, це: *можна «діяти», формально не діючи на тлі діючого іншого*. Більш повно це ще можна виразити на контрасті з інтеактивністю, що передбачає безпосереднє включення суб'єкта в процес вирішення якогось питання. Для того аби конкретно щось вирішити та завершити якийсь процес варто аби всі учасники доклали якийсь зусиль, але ж ні. Всезагальна інтерпасивна гра виявляється цікавішою, адже дозволяє, не лише підтримувати певну процесуальність, але ще й в будь-який момент, завдяки інструментам гри, повернути ситуацію у вигідне для себе положення. Так, можна постраждати за якийсь невідгідне рішення політиків, чи навпаки сконцентруватися навколо активних критиків поточної ситуації чи долучитися до тих, хто отримав честь мати право голосу в процесі з напередзаданим та відомим рішенням etc..

Роберт Пфаллер висуває думку про те, що ілюзії якими поглинена інтерпасивна більшість мають межі та «дивну ідейну рамку». Фрази нахшталт «Я знаю, що це безглуздо, але ... (я це роблю, я в це вірю, я хочу це знати)» [6]. Хтось цікавиться спортом, гороскопами та політичними виборами, хтось підтримує ритуали навколо Діда Мороза, хтось вірить у прикмети, саморегуляцію ринків та історії з підручників. Хтось створює ілюзії для того аби вони підтримувалися іншими і поширювалися аж до зникнення автора та предмету ілюзії, залишивши лише сам ритуал, який здійснюють заради ритуалу: зробимо, а потім можливо пояснимо чому, до чого і навіщо. Інше пояснення ілюзорності дій, знаходимо у Славоя Жижека, який через призму психоаналізу, відтворює ланцюг неправильного формування процесу суб'єктивності. Дитину, яку з самого раннього дитинства вважають активним суб'єктом постійно намагаються втиснути в ці рамки, відповідно й роблять це з певною долею власного схиленого уявлення про активність. А відтак дитина розвивається в парадоксальній паралаксній системі: з

внутрішнім прагненням стати суб'єктом, при цьому не маючи досвіду активності, будучи об'єктом чужих дій та екстрапольованих уявлень. Так, ситуації, що вже давно стали сюжетами для мемів чи відео для тік-току, коли батьки роблять поробки на урок природознавства чи малюють географічну карту є яскравими ілюстраціями та проміжним кроком на шляху до формування інтерпасивності: навіщо мені це робити, якщо інший зробить/зробив це за мене. Батьки, які приходять до університету вирішувати незакриті сесійні питання своєї дитини підтверджують та вкорінюють інтерпасивність через задоволення потреби дитини, яка їм делегувала, передала анонімну активність. «Інтерпасивність – це не зведення людини до об'єкта якимось зовнішнім інститутом/структурою, інтерпасивність – це навпаки, про те суб'єкт зберігається там, де він здавалося б редукований до об'єкта маніпуляцій Іншого. Навіть якщо не усвідомлює цього» [6].

Замість висновку

У Альбрехта Дюрера є відома гравюра – «Меланхолія», яка надто нагадує «Angelus Novus» Пауля Колеє. Німецький мистецтвознавець, один з кращих експертів творчості Дюрера – Ервін Панофскі, який присвятив окрему роботу гравюрі «Меланхолія», в своїх інтерпретаціях приходить наступного висновку щодо дюрерівської фігури смутку та відчаю. Перед нами фігура, яка не страждає недостатністю завершальної дії/завершального акту: перед нами ангел що втратив сам шлях до завершення будь-чого. Нагадаємо, що на самій гравюрі зображена крилата постать, занурена в роздуми, що зосереджено дивиться перед собою. Поруч на землі лежать кинуті знаряддя *vita activa*: жорна, рубанок, цвяхи, молоток, лінійка, щипці, пила. Прекрасне обличчя ангела занурене в тінь, світло падає лише на його довгий одяг і нерухому кулю біля ніг. За його спиною знаходиться пісочний годинник з падаючим піском, дзвін, ваги і магічний квадрат, а над морем на задньому плані – комета: сьє, але не ніхто не

отримує світла в цьому сьайві. Вся сцена пронизана сутінковою атмосферою, ніби позбавляє будь-яку конкретність речей,

що там присутні – матеріальності. Позбавляє можливість діяти, робити справу в активний спосіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гончаренко К.** (2022). «Культура мовчання» як інструмент «політики голосу». Вища освіта України. №4 (87). С. 13–20.

2. **Agamben, G.** (1999). *The Man Without Content* 1st Edition. Stanford University Press. 144 p.

3. **Benjamin, W.** (1968), *Theses on the Philosophy of History*, in Hannah Arendt (ed.), *Illuminations*. New York: Harcourt, Brace, and World, 252 p.

4. **Zizek, S.** (2017). *The Interpassive Subject*. URL: <https://www.lacan.com/interpass.htm>

5. **Taranenko, A.** (2021). *I Work at the Cemetery*. URL: <https://www.imdb.com/title/tt8268302/>

6. **Pfaller, R.** (2017) *Little Gestures of Disappearance. Interpassivity and the Theory of Ritual. The Aesthetics of Delegated Enjoyment*. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 24–44.

7. **Foucault, M.** (1988). *The Minimalist Self. Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings of Michael Foucault, 1977–1984*. L, N.Y.: Routledge, pp. 3–16.

REFERENCES

1. **Honcharenko, K.** (2022). «Kultura movchannia» yak instrument «polityky holosu. [*Culture of silence» as a tool of «voice politics»]. Vyshcha osvita Ukrainy. 4 (87), pp. 13–20.*